

об'єднань (далі – ЦДАГО) України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2249, арк. 43.

⁸ЦДАВО України. – Ф. 2595, оп. 1, спр. 3395, арк. 19.

⁹Потапчик М. Профспілки в боротьбі з неписьменністю. – Х., 1930. – С. 21.

¹⁰Народний учитель. – 1929. – 10 квіт.

¹¹Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.–К., 1997.–С.120.

¹²ЦДАВО України.–Ф. 166, оп. 9, спр. 779, арк. 67.

¹³Під прапором культурної революції. – 1929. – 15 жовт.

¹⁴Робітник освіти. – 1925. – №5. – С. 5–8.

¹⁵Під прапором культурної революції. – 1929. – 15 жовт.

¹⁶ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 20, спр. 2253, арк. 13.

¹⁷Там само. – Спр. 2894, арк. 48.

¹⁸Там само. – Оп. 1, спр. 160, арк. 56.

¹⁹Там само. – Арк. 55.

²⁰Там само. – Оп. 20, спр. 2251, арк. 48.

²¹Кравченко Б. Вказ. праця. – С. 121.

²²Там само. – С. 122.

²³Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – К., 1983. – С. 232.

²⁴Известия ЦК КП(б)У. – 1923. – №7 – 8. – С. 5.

²⁵Там само.

²⁶Вища школа Української РСР. – Ч. 1. – К., 1967. – С. 100.

²⁷Відчит Центрального бюро пролетарського студентства ВУРПС: До II Всеукраїнського з'їзду пролетарського студентства. – Х., 1929. – С. 11.

²⁸Коммунист. – 1924. – 29 март.

²⁹Довідник українського профробітника: Зб. провідних директив і постанов всеукраїнських міжспілкових з'їздів і нарад. – Х., 1929. – С. 322–323.

³⁰Там само. – С. 315.

³¹Там само. – С. 322.

³²Вища школа Української РСР. – Ч. 1. – К., 1967. – С. 107.

³³Масненко В.В. Секції наукових працівників при профспілці “Робос” за умов радянського режиму 20-х років//90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: Матеріали наук.конф. “Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії і сучасності”. – К., 1996. – С. 122.

Анатолій МИРОНЧУК

Київ

ТРАДИЦІЇ КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКОГО АВТОНОМІЗМУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ: стан історіографічної розробки

В другій половині ХVІІІ ст. центром політичного, економічного та культурного життя стає Гетьманщина. Вона була автономним, але не самостійним політичним утворенням. Як частина Російської імперії вона існувала в рамках держави, яка для багатьох українців була відносно новим політичним середовищем і тепер українці, за влучним виразом О.Субтельного, вимушені були змагатися з суворими правителями міцніючої Росії¹.

Відтак основним питанням політичного життя України ХVІІІ ст. стає тривала боротьба імперського централізму Росії з українським прагненням до автономії.

В другій половині ХVІІІ ст., в добу реальної боротьби за національні права серед різних верств населення зростала національна свідо-

мість. В тяжкій, здавалося, в безнадійній ситуації, яка створилась в Україні, залишилась одна сила, “яка рятувала український народ від денационалізації й перетворення в рабів окупантів”². Цією силою була національна свідомість.

Головним провідником національної боротьби стала еліта України, її старшина. Увесь комплекс, за який проводилася боротьба, який треба було боронити, називалися одним словом – вольності.

В другій половині ХVІІІ ст. в Україні відбувався процес формування української нації. Створювалась українська інтелігенція – носій національної свідомості. З цими явищами пов'язане й виникнення національного руху та поширення автономістичних ідей та тенденцій.

Ліберальні кола України того періоду

прагнули обмеженої національної автономії в рамках царської Росії, виступаючи при цьому за збереження основ тогочасної системи. Обґрунтування своїх намагань ці кола шукали в минулому України, ідеалізуючи козацьку старшину і старшинську адміністрацію в період Гетьманщини. Так зароджувалися автономістичні теорії історії України (Україна завжди, і під владою Литви та Польщі, являла собою окреме, автономне ціле) – ідеї козацько-старшинського автономізму.

Ще український історик Петро Симоновський у праці “Короткий опис про козацький малоруський народ та його військові справи” (1765) відстоював ідею національно-старшинського автономізму³.

Опанас Шафонський у “Топографічному описі Чернігівського намісництва” (80-ті роки XVIII ст.) зазначав, що український народ утворився раніше від російського, а історія України розвивалась окремо від історії Росії⁴.

Проявом старшинського автономізму є політичний трактат “Розмова Великоросії з Малоросією”, в якому відбивалися й розвивалися окремі аспекти національної ідеї, написаний в 1762 р. перекладачем Генеральної військової канцелярії Семеном Дівовичем⁵. Автор у творі фактично висунув положення про існування конфедеративного союзу України з Росією під верховенством корони Романових⁶.

Більшість українських істориків, які займалися вивченням Гетьманщини, мало уваги звертали на питання інтеграції Гетьманщини в Російську імперію та пов’язані з цим процеси. І це не дивно, оскільки розпуск і ліквідація місцевих установ рідко були популярними темами в національній історіографії. Проте різноманітні історичні школи XIX – XX ст. зробили поважний внесок у дослідження і тлумачення цієї проблеми. Він заслуговує тут на спеціальну увагу.

Боротьбу всередині гетьманського суспільства досконало вивчали історики народницького напрямку, які з середини XIX до початку XX століття займали провідні позиції в українській історіографії. Вони розглядали козацьку еру як період боротьби мас за свободу і соціальну справедливість проти експлуатації з боку українських землевласників. Народники зібрали і опублікували значні архівні матеріали, а також видали ряд монографій про соціальну структуру і установи Гетьманщини. Найвідоміший серед істориків народницького напрямку – О.Лазарев-

ський написав понад 400 праць з різних аспектів гетьманського суспільства. Повну бібліографію праць О.Лазаревського уклав М.Ткаченко⁷.

Досліджуючи ліквідацію української автономії, історики-народники природно зосереджувалися на соціальних питаннях. Так, М.Стороженко описував історичну долю козацтва⁸, Д.Міллер досліджував процес перетворення козацької старшини на російське дворянство⁹, О.Лазаревський і В.Мякотін вивчали проблеми закріпачення селянства¹⁰.

На початку XX ст. нова генерація українських істориків відкинула ідеї народників і виробила нову “державницьку” школу. Вони розглядали Гетьманщину як дійсно незалежну державу і зосереджували свої дослідження довкола таких показників, як закордонна політика, внутрішня адміністрація і судочинство. Здебільшого ці історики займалися раннім періодом Гетьманщини, коли вона справді була незалежна. Їхній основний внесок в історіографію ліквідації Гетьманщини полягає в дослідженні прикладів опору імперській політиці.

М.Костомаров обстоював думку, що вирішальним в історичному процесі є духовне начало. Він виходив з того, що свідомість, психологія, характер людей визначають їхнє історичне і суспільне життя. М.Костомаров писав, що українці завжди були схильні до особистої свободи, що спонукало їх утворювати “добровільні товариства”, які не порушували права особистої свободи, – зрештою це вело до федерації, а росіяни “прагнули утворити міцне общинне тіло на віковичних началах”, що призвело до єдиновладдя і міцної держави¹¹. З цього М.Костомаров зробив висновок, що українець через це не визнає над собою ніякої влади, а росіянин слухняно кориться цареві і його властям. Вчений у своїх працях висловив ідею про винятковість і самотність українського народу поміж інших народів¹². Дальшого розвитку ідея винятковості українського народу набула в “Книгах буття”¹³.

Ідею самотності українського народу далі поглиблював історик, письменник та публіцист П.Куліш¹⁴. Він проводив ідею старшинського аристократизму, твердив про старшинську зверхність над масами, ідеалізував звичай заможного козацтва, патріархальні традиції старшини. В публіцистичній статті “Українофілам” Куліш закликав до

визнання національно свідомої верстви рушієм національного розвитку.

В.Антонович одним з перших в українській історіографії значну увагу приділяв питанню держави, її ролі в історії суспільства і нації. Він розглядав державу як продукт людського розуму, що склався на вимогу життя, як союз людей однієї або кількох національностей для забезпечення внутрішнього ладу і зовнішньої безпеки¹⁵.

Глибокий інтерес до національного питання, ролі нації, “національного” в історії у розумінні історичного минулого українського народу виявляв Б.Грінченко¹⁶.

У творах М.Драгоманова українська нація постає в контексті європеїзму¹⁷. Говорячи про роль особи в історії, М.Драгоманов вважав, що видатні люди свідомо чи несвідомо відображали історично назрілі потреби своєї епохи. Сила передових діячів полягає в їхньому зв'язку з народом, у тому, як вони сприяють зростанню свідомості мас. Національну проблему в історії українського народу М.Драгоманов ставив на чільне місце¹⁸. Як ворог усякої державної централізації М.Драгоманов не бачив нічого прогресивно-історичного в існуванні Російської держави XVII – XIX ст¹⁹.

Усю історію України XVII – XVIII ст. М.Драгоманов розглядав під кутом зору боротьби ідей монархізму, носіями якого були народні маси й духовенство, та лібералізму, носіями якого була освічена старшина. Він, наприклад, засуджує рядове козацтво за виступ на Чорній раді 1663 р. проти старшини. Цим, як він вважав, козацька сірома “підрізала український автономізм і зачатки лібералізму українського”²⁰. Драгоманов відзначає негативне значення для українського народу державної централізації в XVIII ст.²¹

М.Грушевський розглядав історію розвитку людства як результат дії духовних факторів. Історичну долю й розвиток людської спільності, на його погляд, у кінцевому підсумку визначає “дух народу”. Чуття національної єдності, стверджував Грушевський, особливо знаходило прояв у момент найвищого пробудження національної української стихії, в її національній боротьбі. Саме козацька епоха стала новою ерою української історії, вона позначилася на виникненні ідеї автономізму на теренах східноукраїнських земель. Звідси, як вважав Грушевський, – велика історична роль Гетьманщини XVII – першої половини XVIII ст., яка залишила “глибокий і невикорінений слід у всьому складі мислення і інтересах суспіль-

ства східної України”²². Історію українського народу М.Грушевський викладав у своїй схемі окремо від історії Росії. Несприятливою умовою для національного життя українського народу, на думку Грушевського, була масова денаціоналізація вищих, найбільш освічених і впливових прошарків українського суспільства. Все це, говорив він, не раз ставило питання про саме існування української нації²³.

Як і його попередники – М.Костомаров і В.Антонович, – М.Грушевський прагнув обґрунтувати концепцію повної самостійності й окремішності українського народу. Він стверджував, що ліквідація Гетьманщини мала негативні наслідки, закривши українському народові шлях до сприйняття передових європейських ідей і форм суспільного життя.

Розмірковуючи у статті “Наші вимоги” написаній в 1906 р. про майбутній державний лад Росії, Грушевський наполягав на здійсненні принципу національно-територіальної автономії як однієї з основ, на його погляд, нового державного ладу²⁴.

Для визначення та характеристики опозиційних кіл, настроїв та переконань українського суспільства часів скасування Гетьманщини багато зробив О.Оглоблин²⁵.

Завдяки дослідженням О.Оглоблина з історії Лівобережної України і появи його ґрунтовних, написаних на численних архівних джерелах праць, вперше в українській історіографії через життєписи відомих козацько-шляхетських родин розкрито широку картину складного, суперечливого суспільно-політичного розвитку України в останній третині XVIII – на початку XIX ст. Вчений виніс на роздум широкого загалу історичні постаті відомих на той час представників української знаті, які за словами А.Федірко стали провідниками національної ідеї в умовах посилення централізаторської і русифікаторської політики російського уряду²⁶.

Ці люди, на думку О.Оглоблина, “не пили кров свого народу, а навпаки, власну кров, власну працю, власну думку віддавали для його добробуту, його освіти та культури, його національної волі й державної незалежності”²⁷. Він проводить думку, що саме за допомогою таких людей в кінці XVIII ст. почали входити в свідомість українського народу поняття про народність, націю та її права. Вони не відмовилися від свого історичного коріння, зберегли українські традиції, постійно знаходячись в гушці народного життя, в них викроста-

лізувалися національні та політичні погляди на розвиток державницької ідеї у формі автономізму. Палкий патріотизм і самовідданість служіння своєму народу О.Оглоблин показує на прикладі діяльності членів Новгород-Сіверського патріотичного гуртка автономістів (1780 – 1790 рр.), які за влучним висловом В.Шевчука, “акумулювали національну енергію, щоб вона, ніби струм, потекла потім по артеріях народного тіла, витворюючи новий рівень самосвідомості та гальмуючи творення ферментів національного розпаду”²⁸.

Величезним досягненням доби XVII – XVIII ст., на думку відомої української дослідниці Н.Полонської-Василенко, була свідомість того, що козацька доба, Гетьманщина були продовженням Київської доби. Полонська-Василенко розділяє точку зору О.Оглоблина про те, що ідея “Київ – другий Єрусалим”, яка досягла свого блиску за часів Мазепи, даючи зміст і насагу державницько-національній свідомості, яка трималася у XVIII ст. і перейшла до XIX ст. Зрештою, Полонська-Василенко приходить до висновку, що незважаючи на поступову втрату своїх прав, автономного устрою, незалежності, навіть свого імені Україна зберігала ідею незалежності, прагнення суверенності. Ця ідея не згасла і в найтяжчі часи – її успадкували українські діячі XIX ст. і вона лягла підвалиною Відродження України XX століття²⁹.

Радянські історики вбачали в ліквідації автономії Гетьманщини політично небезпечне питання, яке краще просто ігнорувати. Їхні інтереси обмежувалися двома темами: класовою боротьбою і “дружбою” українського та російського народів. Радянські історики переважно досліджували окремі прояви соціального незадоволення, розширюючи таким чином, наші знання про козацькі та селянські повстання.

Характерною рисою більшості, за незначним винятком, розробок радянських вчених з історії козацтва Лівобережної України є зображення посилення феодального тиску і закріпачення та загострення класової боротьби. Цілком слушно зауважує О.Гуржій, що більш докладно розкрита, по-новому осмислена тема могла б дати певною мірою несподівані результати³⁰. Один з них – це той, що козацька старшина значною мірою впливала на духовне життя населення, а подекуди і визначала його. Це питання також до останнього часу практично не розглядалось в радянській історичній літературі.

Останнім часом в українській історіографії спостерігається посилення інтересу до нетрадиційної для вітчизняної мідієвістики проблематики суспільно-історичної психології, зокрема, проблематики національної ментальності³¹. В силу цього історик перш за все повинен пов’язати наявну сукупність ціннісних зразків та світоглядних установок з загальною канвою певної історичної доби, враховуючи при цьому весь комплекс економічних, політичних, ідеологічних, культурних, релігійних чинників, якими зумовлюється психологічний клімат епохи.

Слід зазначити, що саме на цьому хронологічному відрізку часу відбулися справді революційні зрушення в свідомості українського суспільства, які започаткувалися ще в XVII ст. Саме в цей період козацтво стало носієм і творцем нової форми української державності з елементами демократизму і республіканізму³².

З моменту посилення на українських землях чужорідних впливів починається зворотний процес несприйняття його, в свідомості українського суспільства домінуючою ідеєю стає ідея національна, що пришвидшує темпи становлення національної свідомості українців. Висунення ціннісних орієнтацій українського суспільства України-Гетьманщини в спеціальний об’єкт дослідження відкриває перед істориками широке поле діяльності. Головним орієнтиром тут повинна слугувати національна та державницька ідея³³.

Розвиток вітчизняної історичної науки наприкінці 80-х у першій половині 90-х років XX ст. сприяв розв’язанню проблеми формування на теренах України на рубежі нового часу національної держави. Переконливі наукові праці В.Смоля, В.Степанкова, О.Путро, О.Гуржія та інших сучасних дослідників, які довели, що в результаті Національної революції середини XVII ст. в Європі виникло нове державне утворення – Українська держава (Військо Запорозьке)³⁴.

Менш одностайні дослідники в оцінках політичних реалій другої половини XVII – XVIII ст., зокрема, що стосується питання політико-правового статусу України в складі Російської держави. І хоча полеміка про природу юридичних взаємовідносин Гетьманщини з Росією значно сприяла поглибленню знань з історії раннього періоду Гетьманщини, вона не наблизилася нас до розуміння причин та обставин її занепаду³⁵.

Вивчення історії України-Гетьманщини,

ідеології її суспільства поза європейським контекстом, на думку О.Струкевича, неминуче призводить до вульгаризації змісту історичного процесу³⁶. Немає сумніву, що ідеї європейських просвітників XVIII ст. справляли певний вплив на настрої та політикокультурні орієнтації, а відтак і на політичні явища та процеси у Гетьманщині. Ідеї просвітництва ставали ґрунтом політикокультурних орієнтацій козацьких старшин, втілюючись у проектах та реальних кроках реформування суспільства України-Гетьманщини, у прагненні розширити її автономію.

Розмірковуючи над проблемами та перспективами розвитку козацької держави, В.Смолій висловлює думку, що Українська держава, побудова якої практично була завершена в середині XVII ст. з її республіканською, демократичною формою правління не мала майбутнього в складі абсолютистської монархічної Росії³⁷. На його думку процес поступового і неухильного обмеження автономних прав України розпочався з 1656 року.

Значним внеском в розвиток українознавчих студій з проблеми державності є цікава і серйозна праця Зенона Когута³⁸, який простежує боротьбу російського централізму з українською автономією. Вперше книжка була опублікована англійською мовою в 1988 р. Українським науковим інститутом Гарвардського університету і відразу викликає інтерес дослідників³⁹.

Нині об'єктом зацікавлення багатьох дослідників є проблема гетьманату чи гетьманства. На цю тематику з'явилася низка публікацій, присвячених історії козацьких гетьманів⁴⁰.

Нове широкомасштабне дослідження проблеми "І.Скоропадський – суспільно-політичний і військовий діяч Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII ст." на основі глибокого аналізу тогочасних джерел здійснив О.Гуржій⁴¹. Автор вперше розглядає питання про формування державної ідеї у свідомості вищої посадової особи в Гетьманщині початку XVIII ст. та показує, якими методами І.Скоропадський прагнув зберегти автономію великого регіону та його територіальну цілісність.

В 1997 році вийшов в світ навчальний посібник для студентів історичних факультетів і викладачів вузів "Гетьманщина першої

чверті XVIII століття" Л.Мельника (К., 1997), в якому на підставі опублікованих джерел, спеціальних історичних праць розглянуто питання, пов'язані з наступом царизму на автономію Гетьманщини, політичною владою, становищем війська, фінансами і грошовим обігом в регіоні.

Нову ділянку пізнання – історію еліти українського народу – "одного майже з неторканих архіпелагів" започаткувала Н.Яковенко⁴². Авторка виходить з тих міркувань, що потреба історичних узагальнень неминуче примушує оцінювати місце шляхти на тому чи іншому витку історії. Людська особистість завжди історично обумовлена. Тому не можна обійтися без розуміння та з'ясування місця і ролі еліти в системі світобачення, без розуміння шляхів формування елітарної свідомості, яке супроводжувало конституювання шляхетського класу-стану. Авторка подає своє бачення шляхти України як системної цілісності.

До першочергового комплексу проблем, аналіз яких становить необхідну передумову дослідження поставленої Н.Яковенко проблеми, слід віднести вивчення соціальної структури суспільства, його настроїв та переконань, оскільки без цього не можна уявити реального змісту суспільства в цілому.

Проблемі соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку України в другій половині XVIII століття присвячена монографія О.І.Путро⁴³.

Варто звернути увагу на важливу подію в історії України другої половини XVIII ст., яка дає багатий матеріал для дослідження розвитку ідеї козацько-старшинського автономізму на заключному його етапі, а саме – діяльність Законодавчої комісії зі створення нового уложення 1767 – 1774 рр. Не дивлячись на те, що це питання порушувалося в працях М.Липинського, В.Авсеєнка, І.Теліченка, Г.Максимовича, а окремі його аспекти розкриваються в роботах сучасних дослідників, однак такий стан історіографічної розробки не можна вважати задовільним⁴⁴.

Отже, проведений історіографічний аналіз дає змогу здійснити комплексне дослідження проблеми: "Ідея козацько-старшинського автономізму в політичній думці Гетьманщини другої половини XVIII століття".

¹Субтельний О. Історія. – К., 1991. – С.145.

²Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т.2. – С.239.

³Симоновский П. Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных делах. – М., 1847.

- ⁴Шафонський Опанас. “Топографічний опис Чернігівського намісництва” (80-ті роки XVIII ст.). – К., 1992.
- ⁵Дивович С. Разговор Великороссии с Малороссиєю//Українська література XVIII ст. – К., 1983.
- ⁶Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К., 1997. – С.305.
- ⁷Див.: Ткаченко М. Список праць О.М.Лазаревського і праць про нього. // Український археографічний збірник. – 1927. – Вип.2. – С. LI – LXXX.
- ⁸Стороженко Н. К истории малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX в. // Киевская старина. – 1897. – № 4. – С.124 – 156; № 6. – С.460 – 483; № 10. – С.115 – 131; № 11. – С.143 – 156; № 12. – С.332 – 350;
- ⁹Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение казацкой старшины в дворянство // Киевская старина. – 1897. – № 1. – С. 1 – 31; № 2. – С. 188 – 220; №3. – С.351 – 374; № 4. – С.1 – 47;
- ¹⁰Лазаревский А. Малороссийские посполитые крестьяне (1648 – 1783). – К., 1908; Мякотин В. Очерки социальной истории Украины в XVII – XVIII вв. // Годишник на Софійський университет. – Т.28. – София, 1932.
- ¹¹Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования// Собр.соч. – Спб., 1903, – Кн.1. – Т.1. – С.53 – 54.
- ¹²Див.: Попов П.М. М.Костомаров як фольклорист і етнограф. – К., 1968. – С.26 – 27.
- ¹³Костомаров М. Книги буття українського народу. – Львів; К., 1921.
- ¹⁴Кулиш П.А. История воссоединения Руси. – К., 1874. – Т.1., Т.2.; Записки о Южной Руси. //Издан П.Кулиш. – Спб., 1856. – Т.1.
- ¹⁵Кафедральне “вірую” Володимира Антоновича. // Київська старовина. – 1992. – №3.
- ¹⁶Грінченко Б. Нова сім'я. Було, є, буде. – К., 1917.
- ¹⁷Мельник Л.Г. Утвердження ідеї українського національного самовизначення (Кінець XVIII – початок XX ст). – К., 1992.
- ¹⁸Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм. // Літературно – публіцистичні праці. – К., 1970. – Т.2. – С.76.
- ¹⁹Драгоманов М.П. Историческая Польша и великорусская демократия. – К., 1917. – С.8.
- ²⁰Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну. // Літературно – публіцистичні праці. К., 1970. – Т.1. – С.431.
- ²¹Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм. // Літературно – публіцистичні праці. – Т.2. – С.101.
- ²²Грушевский М.С. Развитие украинских изучений в XIX ст. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения. – М., 1912. – С.6 – 8.
- ²³Грушевский М. Освобождение России и украинский вопрос. – Спб., 1907. – С.96.
- ²⁴Там само. – С.88 – 89.
- ²⁵Оглоблин О. Люди старої України. – Мюнхен, 1959; його ж: Опанас Лобисевич (1732 – 1805). – Мюнхен, 1966. Повну бібліографію праць О.Оглоблина див.: Винар Л. Бібліографія праць проф. д-ра О.Оглоблина (1920 – 1975) // Збірник на пошану проф.д-ра О.Оглоблина. / Під ред. В.Омельченка. – Нью-Йорк, 1977. – С.93 – 123.
- ²⁶Федірко А.М. Патріотична освічена еліта Новгород-Сіверського на рубежі XVIII – XIX ст./Український історичний журнал. 1998. – №2.
- О.К.Струкевич. Політикокультурні орієнтації козацької старшини Гетьманщини середини XVIII ст. у загальноєвропейському контексті.//Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали шостих Всеукраїнських історичних читань. Книга 1. Київ – Черкаси, 1997.
- ²⁷Білокінь С. Український родослівник//Українська культура. – № 4. – С.12.
- ²⁸Шевчук Валерій. Нерозгадані таємниці “Історії Русів”. //Історія Русів. – К., 1991. – С. 5.
- ²⁹Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – К., 1992.
- ³⁰Гуржій Олександр. Лівобережне та слобідське козацтво в загальній структурі феодального суспільства України (друга половина XVII – XVIII ст.) //Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 500-річчю українського козацтва (Київ – Дніпропетровськ, 13 – 17 травня 1991 р. Випуск 1. К., 1993.
- ³¹Матях В.М. Система ціннісних орієнтацій в суспільній ментальності України-Гетьманщини: орієнтовні напрями дослідження. //Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали шостих Всеукраїнських історичних читань. Книга 1. Київ – Черкаси. 1997.
- ³²Мельник Леонід. В.Антонович і М.Грушевський: становлення наукової концепції історії гетьманату (XVI – перша половина XVII ст.)//Четверта Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. 26 – 27 березня 1998 року: Доповіді та повідомлення. – К., 1999. – С.36.
- ³³Матях В. М. Цит.праця – С.79 – 80.
- ³⁴Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті.// Укр.істор.журн. – 1991. – № 5. – С.61 – 72.; Він же. Українська козацька держава.// Укр.істор.журн. – 1991. – № 4. – С.5 – 19.; Смолій В.А., Гуржій О.І. Становлення української феодальної державності.//Укр.істор.журн. – 1990. – № 10. – С.10 – 20.; Смолій В., Степанков В. У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. – К., 1992.; Путро О.І. До питання про антифеодальну боротьбу українського козацтва в другій половині XVIII ст.//Укр. істор. журн.; – 1971. – №8.; Путро О.І. Деякі питання соціально-економічної і політичної історії Лівобережної України в другій половині XVIII ст.//Укр. істор. журн. – 1985. – №7.
- ³⁵Горобець В.М. Українсько-російські відносини

та політико-правовий статус Гетьманщини (друга половина XVII – перша чверть XVIII ст.)// Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали шостих Всеукраїнських історичних читань. Книга 1. Київ – Черкаси. 1997.

³⁶Струкевич О.К. Політикокультурні орієнтації козацької старшини Гетьманщини середини XVIII ст. у загальноєвропейському контексті.//Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали шостих Всеукраїнських історичних читань. Книга 1. Київ – Черкаси. 1997.

³⁷Смолій В.А. Українська козацька держава.// Укр.істор. журн. – 1991. – № 4. – С.5 – 19.

³⁸Когут Зенон. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830. – К., 1996.

³⁹Zenon E. Kohut. Russian Centralism and Ukrainian Autonomy. Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s – 1830s. – Cambridge (Mass.) : Harvard Ukrainian Research Institute. – 1988. Див.: Камінський Є.С. З Когут. Російський централізм і українська автономія. Імперське поглинення гетьманства. 1760 – 1830-ті рр.// Укр.істор.журн. – №11. – 1991.

⁴⁰Сергійчук В. Байда-Вишневецький – ратник української землі//Дніпро. – 1989. – №2.; Денисенко А. Козацький гетьман Байда Вишневецький// Київська старовина. – 1992. – № 1.; Замлинський В. Гетьмани у боротьбі за суверенітет і державність

України//Київська старовина. – 1992. – № 4.; Замлинський В. Стисла хронологія козацьких гетьманів // Київська старовина. – 1993. – № 3.; Кучерук О. Козацькі гетьмани //Пам'ятки України. – 1990. – № 2.; Яковлева Тетяна. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття; Причини і початок Руїни. – К., 1998.

⁴¹Гуржій Олександр. Гетьман Іван Скоропадський. – К.,1998.

⁴²Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.:(Волинь і Центральна Україна). – К., 1993.

⁴³Путро А.И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. (Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития). – К., 1988.

⁴⁴Липинский М. А.Новые данные для истории Екатерининской Комиссии о сочинении проекта Нового Уложения//ЖМНП. – 1887. – июнь. – С.246.; Авсеенко В.Г. Малороссия в 1767 году. Эпизод из истории XVIII столетия. – К.,1864.; Його ж: Малороссийское шляхетство в 1767 году. Новые материалы из истории XVIII века//Русский вестник. – 1863. – Т.46.; Теличенко И.И. Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху Екатерининской Комиссии. – К.,1891.; Максимович Г.А. Выборы и наказания в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 г. – Нежин, 1917.

Мирослав БОРИСЕНКО

Київ

ІДЕОЛОГІЧНА КРИЗА БІЛЬШОВИЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1920-х років

Головним споживачем революційної літературної продукції в 1917 – 1920 рр. були представники нижчих соціальних верств, мистецькі смаки яких були невибагливими. До того ж, не існувало наукової критики, а лише політична. Після війни і встановлення НЕПу на зміну “широким масам робітничого читача” у міста починають повертатися люди, для яких книги були джерелом мудрості. Представники цієї читацької групи були малочисельними, але внаслідок своєї високої освіченості вони звичайно відігравали визначну роль в культурному житті країни. Несприйняття

нової літератури представниками старшого покоління українських інтелектуалів свідчить, зокрема, трактування тогочасного мистецького процесу відомим літературознавцем С.Єфремовим. Зважаючи на його суб'єктивізм в оцінці літератури початку ХХ ст., потрібно наголосити, що в данному випадку С.Єфремов користувався загальними науковими методами і його твердження є достовірними. Він доводив існування кризи в українській літературі 1920-х рр., виходячи із значної диспропорції між прозовими та поетичними творами, що стала характерною для того періоду¹.